

THEOLOGIA BIBLICA

Kiss Jenő*

Kolozsvár

Ami az Úrnak szájából származik¹

Was aus dem Munde JHWHs hervorgeht. Zusammenfassung

In dem Wohlbekannten Bibelvers Dtn 8,3b steht die im ganzen Alten Testament singuläre Wendung פה מוצא, die, wörtlich übersetzt „das, was aus dem Mund (JHWHs) auskommt“ bedeutet. Diese neutrale Formulierung erhält eine spezielle Bedeutung, wenn sie im Lichte der synonymen Wendung מוצא שפה sowie der verbalen Formulierung מן פה interpretiert wird: Weil diese beiden Formulierungen durchgängig im rechtlichen Kontext vorkommen und Selbstverpflichtung bezeichnen, artikuliert פה מוצא das Versprechen JHWHs. Dieses Versprechen stellt die Grundlage des Lebens des Gottesvolkes sowie des menschlichen Lebens dar und konkretisiert sich in dem „Manna“, in der göttlichen Fürsorge, die auf diese Weise zum Symbol der Bundestreue JHWHs wird. Demgegenüber bezeichnet „das Brot an sich“ – הללם – (לברדו) die von JHWH als Geber losgelöste Gabe.

Schlüsselwörter: Selbstverpflichtung Gottes; die Grundlage des menschlichen Lebens, Geschichts- und Schöpfungstheologie.

Az 5Móz 8,3b – az ember nem csak kenyérről él, hanem mind azzal él az ember, ami az Úrnak szájából származik – a Biblia egyik legismertebb igeverse. A communis opinio szerint azt fejezi ki, hogy az embernek a testi táplálék mellett, vagy inkább afölött, lelki táplálékra – Isten igéjére – is szüksége van. Ilyen értelemben szoktuk azt idézni.

A tudományos írásmagyarázatban hiába keressük a communis opiniót, az általánosan elfogadott értelmezést. Ennek oka az, hogy 5Móz 8,3b-ben egy olyan kifejezés – a מוצא פה (az, ami a szájából jön ki/származik) – áll, amelyet, semlegessége és általános-

* Kiss Jenő, dr. (Somosd, 1963) 1987-ban szerzett teológiai oklevelet a Kolozsvári Protestáns Teológián és 1988-ban szentelték lelképásztorrá. 1987 és 1995 között lelképásztori szolgálatot végzett Magyarbükksősen és Udvarfalván. 1996 és 2004 között az Erdélyi Lelkészerkezet Szövetség elnöke volt. 1996 és 2005 között a segédlelképásztorok, majd az önálló lelképásztorok továbbképzését vezette. Az Utrechti Állami Egyetem Teológiai Fakultásának ösztöndíjasaként az öszövétségi írásmagyarázat területén képezte tovább magát (Stipendium Bernardinum, 1990–1992). 1995–2005 között a Nagyszebeni Teológiai Fakultáson tanított öszövétséget és héber nyelvet. 2000-től a Kolozsvári Protestáns Teológián tanít gyakorlati teológiai tárgyakat (előbb katekétikát, majd pojmenikát és homiletikát). Doktori címet az Utrechti Állami Egyetem Teológiai Fakultásán szerzett 2000-ben. Disszertációjának témája: *Isten és a próféta panasza Jeremiás könyvének 11–12, 14–15 és 18. fejezeteiben*. Tanulmányai közös tanulmánykötetekben, a *Református Szemlében* és egyéb bel- és külföldi folyóiratokban jelentek meg. Doktori értekezését *Die Klage Gottes und des Propheten. Ihre Rolle in der Komposition und Redaktion von Jer 11–12, 14–15 und 18* címmel a Neukirchener Verlag jelentette meg 2003-ban a Wissenschaftliche Monographien zum Alten Testament sorozat 99. köteteként. 2009–2010-ben Hollandiában kontextuális lelkigondozói képzésen vett részt, 2010-ben kontextuális lelkigondozói diplomát szerzett. 2010-ben kiadta a *Hármasban Isten színe előtt* c. gyakorlati homiletikát.

¹ 5Móz 8,3b értelmezéséről megjelent egy, a mostanival rokon tartalmú tanulmányom: Der Mensch lebt nicht vom Brot allein, sondern... In: *Vetus Testamentum* 68, 510–525.

sága miatt, többféleképpen lehet magyarázni. Az, hogy e kifejezésnek milyen jelentést tulajdonítanak, leginkább attól függ, hogy az írásmagyarázó milyen értelmezési keretbe helyeződik segítségért. E megállapítás bizonyítására álljon előttünk három, a kutatásban leghangsúlyosabban jelentkező magyarázat, majd következzenek egy negyedik próbálkozás.

Gerhard von Rad az 5Móz 8,3b, illetve a fenti kifejezés értelmezésében a deuteronomista teológiát hívja segítségül. E teológia szerint Izrael számára Isten igéje jelenti az életet,² így a פֹּה מוֹצֵא kifejezés, vagyis az, „ami az Úrnak szájából származik” és amiből az ember él, nem más, mint az embert megszólító isteni szó.³ Ehhez az értelmezéshez csatlakozik, azt pontosítva, F. García López is, aki szerint „mindaz, ami JHVH szájából származik” ebben az esetben [...] az ő parancsolatait” jelenti,⁴ és T. Veijola, aki a fenti kifejezést Isten parancs-jellegű törvényeként értelmezi.⁵ A fenti értelmezés alapján a פֹּה מוֹצֵא, vagyis Isten igéje, Izrael számára a lelki táplálékot jelenti, szemben a földi táplálékot jelölő kenyérral.

Helmut Brunner e vers értelmezésében a Biblián kívüli, pontosabban a babilóniai valóságos irodalomra támaszkodik.⁶ Ugyanis ott található egy a 5Móz 8,3b-vel majdnem szó szerint megegyező fogalmazás, amely szerint az „ember abból él, ami az ő (Ptah isten) szájából származik”. A szövegösszefüggés szerint ez a mondat annak a hitnek a kifejezése, hogy az életet tápláló eledel Ptah isten szó által történő teremtői munkája nyomán áll elő.⁷ Ami az ő szájából származik, az az ő eledelt teremtő beszéde. Az egyiptomi és a bibliai szöveg párhuzamosságából arra lehet következtetni, hogy a פֹּה מוֹצֵא kifejezés 5Móz 8,3-ban יהוה teremtő hatalmát és folyamatos teremtő cselekvését jelöli, amely által népe számára addig ismeretlen táplálékot (manna) hozott és

² Vö. 5Móz 30,15; 32,47.

³ Vö. Rad, Gerhard von: *Das 5. Buch Mose. Deuteronomium* (ATD 8). Göttingen 1983, 51; uő.: *Theologie des Alten Testaments, Bd. II*. München 1984, 101 (von Rad szerint az a nézet, amely az embert Isten igéjétől való függésében látja, a 7. század prófétáitól származik. Erre nyúlt vissza a Deuteronomium); Christensen, Duane L.: *Deuteronomy 1–11*. Dallas 1991, 176.

Ezzel az értelmezéssel már az ősi fordításokban találkozunk. A LXX-ban ez áll: ἀλλ' ἐπὶ παντὶ ῥήματι τῷ ἐκπρορευομένῳ διὰ στόματος θεοῦ ζήσεται ὁ ἄνθρωπος, a Vulgátában pedig ez: *sed in omni verbo quod egreditur ex ore Domini*. Máté evangéliuma 5Móz 8,3-at nem a masszoréta-szöveg szerint, hanem a LXX szerint idézi. Ez érthető, hiszen Mt 4,1–11 Jézust mint az Isten igéjével, parancsával szemben engedelmes Fiút állítja elének. Vö. Luz, Ulrich: *Das Evangelium nach Matthäus (Mt 1–7)*, Zürich 1977, 163. Luz szerint ez a LXX-ből vett szó szerinti idézet az evangélistától származó legfontosabb kiegészítést képezi (159 sk.).

⁴ Vö. López, F. García: פֹּה szócikk. In: *TWAT VI*. Stuttgart 1989, 530.

⁵ Vö. Veijola, Timo: »Der Mensch lebt nicht vom Brot allein«. Zur literarischen Schichtung und theologischen Aussage von Deuteronomium 8. In: *Moses Erben. Studien zum Dekalog, zum Deuteronomismus und zum Schriftgelehrtentum*. Stuttgart é.m. 2000, 106 skk. Veijola ezt az értelmezést a következőkre alapozza: a) a פֹּה מוֹצֵא általában az Úr parancsoló szavát jelzi; b) a מוֹצֵא kifejezés alliteráció által a מוֹצֵא (parancsok)-ra utal; c) a 3b. vers célkitűzése párhuzamos a 2b. vers célkitűzésével, vagyis a parancsolatok megtartásával; és d) az 5Móz 8,3b által feltételezett Ez 20,11.13.21, illetve 33,10–20 az emberi életet ugyancsak a rendelések és parancsolatok megtartásától teszi függővé. Veijola a 2–6 versekből álló „teológiai traktátust” az 5Móz 8 legkésőbbi rétegének tartja (95–96.).

⁶ Vö. Brunner, Helmut: Was aus dem Munde Gottes geht. In: *Vetus Testamentum* 8, 428–429. A rövid cikk szerzője szerint a párhuzamosságot nem az 5Móz 8,3 és az egyiptomi szövegek közötti irodalmi függőség, hanem az ókori keleti képzetek hasonlósága magyarázza.

⁷ Az isteni szó általi teremtés a babilóniai mitológiában, annak a Memphis-i irányzatában, elterjedt képzet volt. Vö. többek között Jansen, H. Ludin: Ägyptische Religion. In: *Handbuch der Religionsgeschichte*. Bd. 1. Göttingen 1971, 396–397.

hoz elő. Driver⁸ és Willis⁹ is erre a végkövetkeztetésre jutnak és az Úr teremő akaratában rejlı lehetőségeket hangsúlyozzák.

Raymond C. van Leeuwen a מוצא פה közvetlen szövegkörnyezetére (5Móz 8,2–17-re) támaszkodva értelmezi e kifejezést.¹⁰ Az 5Móz 8,2–17 szövegrész Lohfink nyomán retorikai egységnek tekinti, amely 2–5, 7–10, 11–14a.17 és 14b–16 versekből álló szakaszokat foglalja magába és kiaztikusan építkezik.¹¹ Rámutat arra, hogy ebben a szövegrészben a fenti מוצא-ral rokon és formájára nézve ahhoz hasonló מוציא (יבא) hif. part.; „aki kihoz/kiszabadít”) két alkalommal fordul elő: a 14. és a 15. versben. Van Leeuwen véleménye szerint a 14. és 15. versekben szereplő מוציא szójátékszerű utalás a 3. versben található מוצא-ra, így azt értelmezi. Ez a hif'il igealak a 14. versben az Egyiptomból kiszabadító, vagyis a történelemben munkálkodó, a 15. versben a sziklából vizet fakasztó, vagyis a természetben csodát művelő יהוה-t jelöli. E megfigyelés alapján arra a következtetésre jut, hogy az isteni מוצא egyik megnyilvánulása a manna. A מוצא másik jelentését az „élet” motívuma alapján keresi. Mivel 5Móz 30,15 és 32,47 az életet az igével (דבר) azonosítja, ezért a מוצא פה másodsorban az isteni ígét jelöli. Ez az ige pedig nem más, mint יהוה parancsolata, amelyet egy a מוצא-hoz hasonló, a מצוה (parancs) főnév jelöl, és amelyről e két igevers kontextusában ismételt szó van. Az isteni megnyilatkozásnak ezt a második jelentését erősíti meg az a tény is, hogy 5Móz 8-ban, az 1., 2., 6. és 11. versekben a parancsolatot jelző מצוה főnév hangsúlyosan jelen van. Van Leeuwen, a מוצא פה-nek kettős jelentést tulajdonítva, összekapcsolja az előbbi két értelmezést, az isteni ígét (parancsolatot) és a יהוה teremő munkálkodását, feloldva így a von Rad által sugallt értelmezési alternatívát.

Mi az alábbiakban a מוצא פה kifejezésnek egy lehetséges negyedik magyarázatát kívánjuk vázolni (I.). Ez az értelmezés elsősorban nem a bibliai (deuteronomista) teológjára, a Biblián kívüli párhuzamos szövegekre vagy az 5Móz 8 szóhasználatára támaszkodik, hanem a fenti kifejezés és a vele rokon kifejezések Ószövetségen belüli előfordulásaira, illetve azok közvetlen szövegkörnyezetére. Ez után megfogalmazzuk az 5Móz 8,3 üzenetét, figyelembe véve a מוצא פה kifejezés utóbbi jelentését, az 5Móz 8,3 és 8,2–6 közötti kapcsolatot, valamint a 3. vers szerkezetét.

I. A מוצא פה és rokon-kifejezései

A מוצא פה birtokos szerkezet vizsgálata előtt tisztázni szeretnénk, hogy jól körvonalazott jelentésű szófordulattal vagy semleges tartalmú fogalmazással van dolgunk, amely környezetéből nyeri jelentését. E célból röviden megvizsgáljuk a מוצא névszó ószövetségi használatát.

⁸ Driver, S. R.: *A Critical and Exegetical Commentary on Deuteronomy*. Edinburgh 1903, 107. szerint “the creative will of God [...] also a sustaining power [is], on which man may find himself obliged to rely”.

⁹ Willis, John T.: “Man Does Not Live by Bread Alone”. In: *RestQ* 16 (1973), S. 149. úgyszintén úgy véli, hogy 5Móz 8,3 arról az Istenről tesz bizonyosságot, “who can still create new things in the midst of real crises”.

¹⁰ Vö. van Leeuwen, Raymond C.: What Comes out of God’s Mouth: Theological Wordplay in Deuteronomy 8. In: *Catholic Biblical Quarterly*, 47/1, 55–57.

¹¹ A 2–10. versek emlékezésre néző első felszólításában először a *pusztáról* (2–5. versek), majd az *ígéret földjéről* (7–10. versek), a 11–17. versek hasonló tartalmú második felszólításában pedig fordított sorrendben először az *ígéret földjéről* (11–14a. és 17. versek), majd a *pusztáról* (14b–16. versek) van szó.

A **מוצא** névszó alapjelentése „kimenés/kimenet”.¹² Ha egymagában áll, akkor a felkerekedést,¹³ a be- vagy kimenetelt,¹⁴ illetve valaminek a lelőhelyét¹⁵ jelenti. Ez az alapjelentés megmarad a **מוצא** főnévvel képzett birtokos szerkezetekben is, amelyekben a lovak származási helyét¹⁶ vagy a víz forráshelyét¹⁷ jelzi. De a **פה** főnévvel és annak szinonimájával, a **שפה**-val képzett birtokos szerkezetekben háttérbe szorul a **מוצא** elsődleges jelentése. Így kézenfekvő, hogy a **פה מוצא** birtokos szerkezet 5Móz 8,3b-ben idiómaként értelmezendő. Jelentésének megfejtése érdekében megvizsgáljuk azon bibliai versek közvetlen szöveggörnyezetét, amelyekben a **פה מוצא** és a **שפה מוצא** kifejezés (1), illetve a **יצא מן פה יצא** fogalmazvány (2) előfordul.¹⁸

1. **מוצא שפה** és **מוצא פה** szófordulatok jelentése

1. A konkordancia-vizsgálat egyértelműen kimutatja, hogy a **מוצא פה** birtokos szerkezet az Ószövetségben csak 5Móz 8,3-ban található. Mivel a szófordulat közvetlen környezete csak részben segít jelentése kibontásában – lásd a fenti eltérő magyarázatokat –, értelmezéséhez a **פה** (száj) szinonimájával, a **שפה** (ajak) főnévvel képzett birtokos szerkezetet¹⁹ és a **שפה מוצא** birtokos szerkezet szöveggörnyezetét hívjuk segítségül. Ez az eljárás helyénvaló egyfelől a **מוצא פה** idióma-jellege miatt, másfelől amiatt, hogy a **פה** és a **שפה** főnevek az Ószövetségben gyakran szinonimákként szerepelnek.²⁰

A **שפה מוצא** kifejezés mindössze négyszer fordul elő az Ószövetségben. E négy bibliai hely közül kettő a Tórában (4Móz 30,13 és 5Móz 23,24), egy a Prófétáknál (Jer 17,16) és egy az Iratokban (Zsolt 89,35) található. A továbbiakban megvizsgáljuk a fenti kifejezés jelentését az említett helyeken.

a) 4Móz 30,13 annak a törvényszövegnek a része, amely a férjezett asszony fogadalmáról, illetve férjének e fogadalommal kapcsolatos jogairól szól (11–16. versek). A szövegrész eme központi témája azt sugallja, hogy a **שפה מוצא** kifejezésnek jogi jelentése van. Ezt egyfelől alátámasztja az a tény, hogy a 13. vers a 3–16. verseket magában foglaló kazuisztikus jogszabály-gyűjtemény része,²¹ másfelől megerősíti a 13. vers szerkezetét:

ואסדהפר יפר אתם אישה	13aα	És ha azokat az ő férje hatálytalanítja
ביום שמעו	13aβ ₁	azon a napon, amelyen hallotta,
כל-מוצא שפתיה	13aβ ₂	minden fogadalmát
לנדרי ולאסר נפשה		a maga megtartóztatására és elkötelezésére,

¹² Preuß, H. D., **יצא** szócikk, *TWAT III*, Stuttgart 1982, 798.

¹³ Vö. 4Móz 33,2; 2Sám 3,25; Zsolt 65,9; Hós 6,3; Dán 9,25.

¹⁴ Vö. Ez 42,11; 43,11; 44,5.

¹⁵ Vö. Jób 38,1.

¹⁶ Vö. 1Kir 10,28 és 2Krn 1,16.

¹⁷ Vö. 2Kir 2,21; Ézs 41,18; 58,11; Zsolt 107,33.35.

¹⁸ A **שפה מוצא** kifejezésnek (érdekes módon) nincs igével képzett megfelelője: a **יצא מן שפה** fogalmazás nem lelhető fel az Ószövetségben.

¹⁹ Tekintettel arra, hogy az Ósz és **פה** és **שפה** főnévet gyakran szinonimaként használja (ld. pld. Zsolt 59,8.13; 66,14), igazolt a **שפה**-val képzett birtokos szerkezet jelentéséből a **מוצא פה** jelentésére visszakövetkeztetni.

²⁰ Vö. pld. Zsolt 59,8.13; 66,14.

²¹ Vö. Liedke, Gerhard: *Gestalt und Bezeichnung alttestamentlicher Rechtssätze*. WMANT 39. Neukirchen-Vluyn 1971, 23.

- לא יקום 13aγ nem áll meg.
 אישה הפרם 13bα Az ő férje hatálytalanította azokat.
 ויהיה יסלח לה 13bβ És az Úr meg fog bocsánati neki (az asszonynak).

A 4Móz 30,13aβ_{1,2} a 13aα versben szereplő általános tárgy – *azokat* (אתם) – pontosítására szolgál. E tárgymondat két részből áll: az első rész – 13aβ₁ – tartalmazza a מוצא שפה kifejezést, a második – 13aβ₂ – annak körülírását. E körülírásban két olyan főnév található, a נדר és az אסה, amely az önelkötelezést jelöli. Így az első olvasásra általános és semleges מוצא שפה szókapcsolat – amelyet fordíthatnánk *ajkai megnyilvánulásának* – jellegzetes, az önelkötelezésre utaló tartalmat nyer. E jellegzetes tartalom figyelembe vételével a fenti szókapcsolat legmegfelelőbb fordítása a *fogadalom*.

b) Ezt támasztja alá a מוצא שפה-nak második tórabeli előfordulása is, az 5Móz 23,24.

- מוצא שפתיך תשמר ועשית 24a Fogadalmadat tartsd meg és cselekedd meg,
 כאשר נדרת ליהוה אלהיך 24bα hiszen az Úrnak, a te Istenednek tettél fogadalmat önként
 נדבה
 אשר דברת בפך 24bβ (azzal), amit száddal ígértél.

Ez a vers a fogadalomról szóló 22–24. verseket magában foglaló szakasz záradéka. Akárcsak az előbb elemzett igevers, a 4Móz 31,13 esetében, a kontextus itt is a joggyakorlatra utal. Igaz ugyan, hogy a 22–24. versek inkább paranetikus (intő, figyelmeztető) jellegűek, de ez az intelem különös nyomatékot nyer egyfelől a kazuisztikus jogrendelkezésnek megfelelő formája által, másfelől az által, hogy törvény-szövegek mellett áll.²² A 24a. vers a hallgatót arra szólítja fel, hogy tartsa meg és cselekedje meg „ajkainak megnyilvánulását” (מוצא שפה). Már a szóbeli megnyilatkozás megtartására és cselekvésére történő felszólítás is arra enged következtetni, hogy itt önelkötelező ígéretről van szó. Ezt erősíti meg a felszólítást követő két pontosító mondat – a 24. vers szerkezete is hasonló a 4Móz 30,13-hoz: a 24bα vers a fogadalomtétel (נדר) címzettjét (az Úrnak, a te Istenednek) és indítékát (נדבה – *önként*) jelöli meg, a 24bβ vers pedig a מוצא שפה kifejezést egy másik szintén általános, a פה ב פה szókapcsolattal írja körül. Ez utóbbi szókapcsolat 1Kir 8,15.24 (par. 2Kron 6,4.15) és Jer 44,25-ben található. 1Kir 8,15.24-ben יהוה Dávidnak tett ígéretéről van szó, amelyet az Úr „keze” beteljesített. Jer 44,25 a פה ב פה kifejezést párhuzamosan használja a fogadással (נדר), amelyet az Egyiptomba menekült júdeaiak az ég királynőjének fogadtak, és amelyet szintén *saját kezűleg* teljesítettek be. Ezek alapján nem kétséges, hogy a פה ב פה Jer 44,25-ben azt a fogadalmat jelöli, amellyel a júdeaiak magukat az idegen istenek tömjénezésére kötelezték el. Mivel a פה ב פה fogalmazás minden előfordulási helyén ígéretet, fogadalmat jelent, így az általa értelmezett מוצא שפה kifejezés is hasonló jelentéssel bír, és – akárcsak az előbbi esetekben – *fogadalommal* fordítandó.

c) Vizsgáljuk meg most, milyen tartalma van a מוצא שפה kifejezésnek az Iratokban található egyszeri előfordulási helyén, a Zsolt 89,35-ben. E vers a 89. zsoltár középső szakaszának (20–38) a része, amely יהוה-nak Dávid házával kapcsolatos ígéreteiről szól. Az ígéret bizonyosságát és állandóságát jelzi, hogy még a királyi ház engedet-

²² Liedke: *i. m.* 22. a 22–24. verseket szintén a kazuisztikus jogrendelkezések közé sorolja. E szövegrésznek a megelőző törvény-szövegekkel szembeni másságát von Rad: *i. m.* 106. emeli ki, aki 5Móz 23,22–24-et inkább a bölcsességirodalomhoz közel álló tanácsnak tekint. Labuschagne, C. J.: *Deuteronomium deel II*, POT. Nijkerk 1990, 230. ezzel szemben, a deuteronomiumi törvények erősen intő jellegére hivatkozva, nem lát okot e különbségtételre.

lensége sem teszi azt semmissé. Ezt a gondolatot fogalmazzák meg a 34. és 35. versben található tagadó mondatok. Lássuk közelebbről a 35. verset:

לא-אחלל בריתי	35a	Nem szentségtelenítem meg szövetségemet
ומוצא שפתי לא אשנה	35b	és fogadalmamat nem változtatom meg.

Zsolt 89,35 formájára nézve szinonim parallelizmus, így a 35a. és a 35b. versrészek állítványait és tárgyait jelző kifejezések rokon értelműek. A mi vizsgálódásunkra nézve ez azt jelenti, hogy a **מוצא שפה** kifejezés jelentésében rokon a **ברית**-el. Tekintettel arra, hogy a **ברית** itt **יהוה**-nak a királlyal kötött szövetségét jelenti, a **מוצא שפה**-nak a királyi házzal szembeni elkötelezését jelzi – így e kifejezés fentebbi jelentése itt is találó és *ígérettel/vállalással* fordítandó. Ezt a fordítást a 35a. versben a **ברית**-hez kapcsolt egyes szám első személyű birtokrag is alátámasztja (**בריתי** – szövetségem), amikor világossá teszi, hogy itt nem a **יהוה** és a Dávid háza közötti kétoldalú szövetségről van szó, hanem **יהוה** Dávid háza iránti egyoldalú önelkötelezéséről.²³

d) Utolsóként figyeljünk Jer 17,16-ra. Ez az igevers része a Jer 17,14–18-ban található panaszéneknek, amelyet hagyományosan a „vallomások” közé sorolunk. A 16. vers e panaszének jellegzetes elemét, az ártatlanság bizonygatását képezi. Ennek érdekében az imádkozó a vers első felében (16a.) ellenségeivel szembeni magatartásának, a vers második felében (16b.) pedig az Úrral szembeni magatartásának feddhetetlenségére mutat rá. Ebben az összefüggésben használja a **מוצא שפה** kifejezést. A 16bβ-ben szereplő **נכה פניך** (a te színed előtt) miatt itt az imádkozó fogadalmára kell gondolnunk, amelyet **יהוה**-nak egy korábbi, gyógyulásáért mondott könyörgése során tett.²⁴

A **מוצא שפה**-t tartalmazó négy bibliai locus elemzése világossá tette, hogy e kifejezés egyfelől az ember Isten előtt tett fogadalmát jelzi. E fogadalom vonatkozhat a mindennapi életre (önmeztartóztatás 4Móz 30,13-ban), általában az Úrnak tett ígéretre (5Móz 23,24) vagy a nyomorúság idején elhangzó önelkötelezésre (Jer 17,16). E kifejezés másfelől **יהוה**-nak a királlyal szembeni egyoldalú, szövetségkötés-számba menő önelkötelezését jelzi (Zsolt 89,35). Ez utóbbi jelentést feltételezhetjük 5Móz 8,3b-ben is. Azonban még mielőtt végső következtetést vonnánk le, nézzük meg azokat a bibliai helyeket is, ahol a **יצא מן פה** (szó szerint: kijön a szájból) fogalmazás áll.

2. A **יצא מן פה** fogalmazás jelentése

a) *E szókapcsolattal először 4Móz 30,3-ban találkozunk.*

איש כרידר נדר ליהוה	3aα ₁	Ha valaki fogadalmat tesz az Úrnak
ארהשבע שבעה	3aα ₂	vagy esküt tesz
לאסר אסר על-נפשו		saját maga megtartóztatására,
לא יחל דברו	3aβ	ne szentségtelenítse meg szavát,
ככל-היצא מפיו יעשה	3b	mindenben fogadása szerint cselekedjék.

²³ Kaiser, Otto: *Der Gott des Alten Testaments, Theologie des AT 3: Jahwes Gerechtigkeit*. Göttingen 2003, 87. szerint ez az igevers Ézs 55,1–6 és 2Sám 7,12–15-tel együtt **יהוה** örök kegyelmi szövetségéről szól. A szövetség különböző fajtáival kapcsolatban vö. Kaiser, Otto: *i. m.* 11–38.

²⁴ Vö. Kiss Jenő: Die vierte Konfession. In: *Spannweite. Theologische Forschung und kirchliches Wirken. Festgabe für Hans Klein zum 65. Geburtstag*. Bukarest 2005, 87–88. Hogy a bajban lévő ember **יהוה**-nak fogadalmat tett, azt bizonyítja Zsolt 66,13b.14: *teljesítem neked fogadalmimat, amelyekre megnyíltak ajkaim, és amelyeket mondtál szám, amikor a nyomorúságban voltam.*

A 4Móz 30,3 formáját tekintve a fentebb már említett kazuisztikus jogrendelkezések sorába tartozik²⁵ és az asszonyok fogadalomtételéről szóló 30,4–17 szakasz bevezetését képezi. A 3a β versben az Úrnak tett fogadalomról, illetve az önmegtartóztatás fogalmáról van szó. A 3b. vers a megelőző 3a α verssel szintetikus paralelizmust képez. A paralelizmus első része arra inti a fogadalmat tevőt, hogy szavát ne szegje (לֹא יַחַל דְּבָרוֹ) meg (állításként ugyanez a fogalmazás Zsolt 89,35-ben יְהוָה szövetségi hűségét juttatja kifejezésre), a második pedig arra, hogy mindenben fogadása szerint cselekedjen. A 30,3 formája, valamint a 3a β .b-ben található paralelizmus alapján joggal állíthatjuk, hogy a יֵצֵא מִן פֶּה fogalmazás közel áll a מוֹצֵא שֵׁפֶה szófordulathoz és fogadalmat jelent. Ezt még világosabbá teszi a יֵצֵא מִן פֶּה-nek 4Móz 32,24-ben való előfordulása, ahol Mózes a Ruben és Gád fiait szólítja fel azon ígéretük megtartására, hogy segítenek testvéreiknek a Jordánon túli országrész bevételében (4Móz 32,17–18).

b) A יֵצֵא מִן פֶּה fogalmazás fenti jelentését alátámasztja s megerősíti Bír 11,36 is:

	וַתֹּמַר אֵלָיו	36a α_1	És ezt mondta neki:
	פָּצִית אֶת פִּיךָ אֱלֹהִים	36a α_2	36a α_2 יהוה-nak (való fogadalomra) nyitottad szádát.
	עָשָׂה לִי כְאֲשֶׁר יֵצֵא מִפִּיךָ	36a $\beta\gamma$	36a $\beta\gamma$ Hajtsd végre érettem azt, amit fogadtál,
	נִקְמוּת אַחֲרַי אֲשֶׁר עָשָׂה לְךָ יְהוָה	36b $_1$	36b $_1$ miután יהוה éretted végre hajtotta a bosszút
	מֵאֵיבִיךָ מִבְּנֵי עַמּוֹן	36b $_2$	36b $_2$ ellenségeiden, Ammon fiain

Bír 11,30 szerint Jefte fogadalmat fogadott יהוה-nak (וַיִּדְרֹךְ יִפְתָּח בְּדָר לַיהוָה), hogy amennyiben legyőzi Ammónt, akkor azt, ami háza ajtaján először jön elébe, följánlja és megáldozza az Úrnak égő áldozatul. A 34. vers szerint visszatértek egyetlen leánya jött elébe örvendezve, üdvözölni őt. Bír 11,35.36 a Jefte fogalmáról szóló elbeszélés csúcspontja, amely az édesapa és leánya közötti párbeszédet tartalmazza. E párbeszédben mind Jefte, mind leánya a יהוה-nak tett visszavonhatatlan fogadalmat a פֶּה פָּצָה (száját felnyitni) szófordulattal jelzik – akárcsak a zsoltáros a maga fogadalmát Zsolt 66,14-ben, amelyet szorongatott helyzetében tett. Bír 11,35–36 szövegösszefüggése, valamint a Zsolt 66,14-ben található párhuzam semmi kétséget sem hagy afelől, hogy a פֶּה פָּצָה szófordulat e helyeken a יהוה-nak tett fogadalmat jelöli. Ugyanennek jelölésére a 36a α_2 verssel párhuzamos Bír 11,36a $\beta\gamma$ -ben a יֵצֵא מִן פֶּה áll. A Bír 11,29–40 központi témája – az Úrnak tett fogadalom²⁶ – alapján és a 35., illetve 36a α_2 versek összefüggésében a יֵצֵא מִן פֶּה kifejezés a 36a $\beta\gamma$ versben fogadalmat jelöl.

c) A prófétai irodalomban csak Deutero-Ézsaiásnál találkozunk a יֵצֵא מִן פֶּה fogalmazással.

Ézs 45,23-ban a בִּי נִשְׁבַּעְתִּי (magamra esküszöm) esküformula mellett áll és így a szövegség gondolkörére utal.²⁷ Következésképpen a יֵצֵא מִן פֶּה fogalmazás ezen a

²⁵ A vers szerkezete mellett, amelyben először egy bizonyos joghelyzetről, majd annak következményeiről van szó, bizonyítja ezt a jellegzetes אִישׁ כִּי, P-re jellemző bevezetés is (ld. többek között 3Móz 15,2.16; 19,20; 22,14; 4Móz 5,12; 9,10 és 27,8-at). A kazuisztikus jogrendelkezés eme formájával kapcsolatban ld. Liedke: *i. m.* 30.

²⁶ Hogy az Úrnak tett visszavonhatatlan fogadalom ez elbeszélés központi teológiai kérdése, azt nemcsak a Jefte és leánya közötti párbeszéd (35–36. versek), hanem az elbeszélést keretező inklúzió is mutatja: Az elbeszélés elején (30. vers) Jefte fogadalomtételéről (וַיִּדְרֹךְ) olvasunk, a végén pedig a fogadalom beteljesítéséről (עָשָׂה) van szó, az elbeszélés záradéka pedig annak kezdetére hivatkozik, és pedig ekképpen: אַחֲרָיו אֲשֶׁר נִדְרָה וַיַּעַשׂ לָהּ.

²⁷ Vö. Baltzer, Klaus: *Deutero-Jesaja*. (KAT X2), Güterloh 1999, 323.

helyen is az adott szót jelöli, JHVH ígérését, amelyet visszavonhatatlannak minősít (לֹא יָשׁוּב), kiemelve ezzel annak végérvényességét.

A **פֶּה מִן פֶּה יֵצֵא** fogalmazás Ézs 55,11-ben egy a **דְּבַר־י**-t értelmező vonatkozó mellékmondatban áll. Ezt a mellékmondatot a fenti megfigyelések alapján így fordíthatnánk: „amelyet megígértem”. Ám ezt a fordítást első látásra nem indokolja sem az Ézs 55,11 fogalmazása, sem a közvetlen szövegkörnyezet, mivel az nem tartalmaz jogi kifejezéseket. De ez a megállapítás elszigeteltnek bizonyul, ha közelebbről megvizsgáljuk e vers szóhasználatát. Ugyanis a 11b α versben olyan fogalmazás áll – az **עָשָׂה אֶת חֲפֹצֵי** (megcselekszi azt, amit jónak látok) –, amely a kötelező jellegű megállapodás fogalomköréhez tartozik. Erről tanúskodik 1Kir 5,22–23, amely az Izráel és Tírus közötti szerződést rögzíti. Ezen a helyen Hírák király a fenti fogalmazás által kötelezi el magát arra, hogy betartja a Salamon király által támasztott feltételeket (22b α vers: **אֲנִי אֵעָשֶׂה אֶת־כָּל־חֲפֹצֶיךָ**). A király a 22b β .23a. versben nevesíti ezeket a feltételeket, majd a 23b. versben kifejti elvárását, hogy Salamon is teljesítse az általa támasztott feltételeket (**וְאַתָּה תַעֲשֶׂה אֶת־חֲפֹצֵי**). Ez a szövegrész bizonyítja, hogy az **אֶת עָשָׂה** jogi természetű szófordulat. Ézs 55,11 valószínűleg azért használja azt, hogy segítségével יהוה igéjét követként ábrázolja, akit az Úr arra kötelezett, hogy megbízatását teljesítse. Ezt a feltételezést alátámasztja a 11b β vers, amely a megbízatás sikerre vitelét a **צִלַח** ige hif'il alakjával fejezi ki.²⁸ Mivel az Úr a követ-igét „az én igémnek” nevezi, és mivel annak sikerességét az Úr teszi lehetővé, a követ-ige elkötelezése az Úr önelköteleződését jelenti. Következésképpen helyénvaló, ha a 11a α vers vonatkozó mellékmondatát így fordítjuk: „amelyet megígértem”.

3. Következtetés

A **פֶּה מִן פֶּה יֵצֵא** birtokos szerkezet, valamint a **פֶּה מִן פֶּה יֵצֵא** fogalmazás közvetlen szövegkörnyezetének elemzése azt mutatja, hogy e két kifejezés minden alkalommal a fogadalmat/az ígérést, illetve a fogadalmotételt jelöli. Ennek következtében az 5Móz 8,3b-ben található **פֶּה מִן פֶּה יֵצֵא** kifejezésnek is ilyen jelentést kell tulajdonítanunk. Lássuk most, hogyan módosul az 5Móz 8,3 értelme e felismerés figyelembe vételével.

II. 5Móz 8,3 mondanivalója

1. Az 5Móz 8,3 és közvetlen kontextusa, 5Móz 8,2–6 közötti kapcsolat

5Móz 8,2–6 az elején arra szólítja fel a népet, hogy emlékezzen meg az egész útról, amelyen JHVH őt vezette. Ezt a vezetést a 2b $_1$ vers megalázásként és megpróbálásként (**לִמְעַן עֲנֹתְךָ לִנְסֹתְךָ**), a 4. vers pedig teljes, mindenre kiterjedő gondoskodásként jellemzi. A nép megalázásának azt volt a célja, hogy az Úr megismerje (**יִדַע**) a nép szívének gondolatát, hogy hajlandó-e megtartani parancsolatait vagy sem. A megpróbálásnak pedig az, hogy a nép felismerje (**יִדַע**), hogy JHVH-t cselekvésében a nevelés szándéka vezette (5. vers). A népet, immár nyilvánosságra került szándéka és új felismerése alapján, arra szólítja fel, hogy tartsa meg az Úr parancsolatait (6. vers). Az ige-

²⁸ A **צִלַח** ige hif'il alakjával gyakran találkozunk 1Móz 24-ben (21, 40, 42, 56 versek), ahol a megeskett szolgálta megbízatásának sikerességét jelzi.

szakaszt keretező **מוצא (את) שמר** fogalmazás (2b₃ valamint 6a. vers), valamint az engedelmességre néző nevelés az 5Móz 8-ban, különösen a 11. versben jelentkező törvény-teológiára utal. Következésképpen a 2.4–6. versek központi gondolata a törvény iránti engedelmisség. A 3. vers ezzel szemben JHVH egyoldalú önelköteleződésére utal, amelyet a **מוצא פי־יהוה** szófordulat fejez ki. A 2.4–6. versek és a 3. vers közötti tartalmi feszültség arra utal, hogy a 3. vers nem szerves része az 5Móz 8,2–6-nak. Ezt a feltételezést alátámasztja a pusztai vándorlás eltérő értékelése is: miközben a 2.4–6. versek a negyvenéves pusztai vándorlást a teljes isteni gondoskodás idejének tekintik, amelynek következtében a nép semmilyen hiányt sem szenvedett,²⁹ a 3. vers ezt az időszakot az éhezés és a nélkülözés idejeként mutatja be. A fenti feltevés mellett szól a 3. vers és a 2.4–6. versekből álló szakasz közötti tartalmi eltérés is: előbbi az emberi élet alapjáról,³⁰ utóbbi pedig a nép és JHVH közötti viszonyról szól. A 3. verset a fentiek alapján későbbi kiegészítésnek tekinthetjük.³¹

2. Az 5Móz 8,3 szerkezete

A 3b_{α2,β} verset a fentebb idézett értelmezések és a legtöbb bibliafordítás összehasonlító mondatként olvassák, amely a JHVH parancsként és/vagy a teremtő szóként értelmezett igéjének felsőbbrendűségét hangsúlyozza a kenyér által jelzett alacsonyabb rendű testi táplálékkal szemben. Ez az értelmezés főleg a **לברו** kifejezés „csupán/csak” értelmezésén nyugszik, amely a „nem csak ... hanem (sokkal) inkább” gondolat-sort sugallja. Ezt az értelmezést megkérdőjelezi a **כי לא ... כי** mondat szerkezet. Ugyanis ez a mondat szerkezet az Ószövetségben általában arra szolgál, hogy két dolgot egymással szembeállítson,³² és nem arra, hogy azokat értékelő módon összehasonlítsa. Ha a jellegzetes mondat szerkezet mellett figyelembe vesszük a **מוצא פה** fentebb

²⁹ A **למען ענתך לנסתך** célhatározói mellékmondat első látásra a nélkülözést fejezi ki, de ezt az értelmezést a 3. vers sugallja. A 2b₁ vers ilyen értelmezése ellen szólnak a következők: 1) A majdnem azonos célhatározói mellékmondat 16b_x versben nem a nélkülözésekkel, hanem JHVH csodálatos pusztai adományaival áll kapcsolatban. A megalázás és megpróbálás nem a pusztai idő egyes eseményeire vonatkoznak, hanem az egész időszakra: az egész útra (2a. vers). Ezt bizonyítja a 16b_x verset követő mellérendelt célhatározói mellékmondat **באחריתך להיטבך** (hogy jól tegyen veled az után) is. Ugyanis JHVH „jól tevésre” nem a szűkölködések megszüntetését jelenti, hanem a letelepedést és annak minden áldását. (Az 5Mózes a ígéret földjére történő bemenetelt és az azon tapasztalt áldásokat jelzi. Vö. 5Móz 6,3.18; 30, 5. A **יטב** ellentéte 5Móz 28,63 szerint a nép kiirtása az ígéret földjéről). Az 5. versben megjelenő tanítás/nevelés úgyszintén az egész pusztai vándorlásra néz. 2) A 4a vers Neh 9,21-ben annak bizonyítékául szolgál, hogy a nép a pusztai vándorlás negyven esztendeje alatt semmiféle hiányt sem szenvedett (**לא חסרו**). 3) A 2a és 4b versekben szereplő **זה ארבעים שנה** kifejezés 5Móz 2,7-ben (máshol nem is fordul elő) JHVH gondoskodó jelenlétével áll kapcsolatban, melynek következtében a nép semmilyen hiányt sem szenvedett (**רב חסרת דבר**).

³⁰ Azt, hogy a **על חיה** fogalmazás az emberi élet alapját jelzi, bizonyítja az a néhány locus, amelyben az előfordul: 1Móz 27,40 áldásmondása szerint Ézsau „kardjából él” (**על־חרב חיה**), ami azt jelenti, hogy létfenntartását kardja biztosítja. A fenti fogalmazás még Ézs 38,16-ban található, amely a beteg Ezékiás király imádságának a része. Az imádság alap gondolata, a halálos betegségből való gyógyulás és az abból fakadó hála a szövegben jelentkező nehézségek ellenére is egyértelművé teszi, hogy itt is az emberi élet alapjáról van szó.

³¹ Vejjolával ellentétben, *Das 5. Buch Mose*, 218. a 3. vers kiesése nem nyírálja meg a szöveget. Ellenkezőleg: a 2.4–6. versek tematikus egysége éppen e vers nélkül mutatkozik meg a legvilágosabban.

³² 1Móz 42,34 fogalmazása különösen közel áll a 3b_{α2,β} vershez:

לא מרגלים אתם כי כנים אתם וואדעה כי לא – akkor megtudom, hogy nem kémekek vagytok, hogy becsületes emberek vagytok. Ez világosan mutatja a mondat szerkezet szembeállító szerepét. I.d. még: 5Móz 32,47; 1Sám 8,7; 17,47; 1Krn 29,11; 2Krn 19,6; 20,15; Zsolt 44,4; Ézs 28,27; 37,19.

kidomborított jelentését is, és ha a **לברו הלחם** kifejezés alatt a puszta élelmet értjük, nem helyálló a 3b α . β verset szembeállításaként fordítani. Hiszen a tápláló kenyér és JHVH önelköteleződése nem zárják ki egymást. Ezért azt javasoljuk, hogy a **כי** előjárósónak ne különböző, hanem ugyanolyan mondattani szerepet tulajdonítsunk, éspe-dig a két tárgymondat bevezetését, és ne eltérően („hogy nem”/„hanem”), hanem ugyanúgy fordítsuk („hogy (nem)”/„hogy”). Ezt a lehetőséget mindenekelőtt a 3b α és 3b β vers közötti messzemenő párhuzamosság sugallja:

כי לא על-הלחם לברו יחיה האדם כי על-כל-מוצא פייהוה יחיה האדם	3b α ₂ hogy nem a kenyérből önmagában él az ember 3b β hogy JHVH minden ígéretéből él az ember.
--	--

A javasolt olvasatot alátámasztja 5Móz 9,6, az 5Móz 8,3 közeli kontextusából származó párhuzamos hely:

5Móz 9,6 יודעת כי לא בצדקתך יהוה אלהיך נתן לך את-הארץ הטובה הזאת לרשתה כי עמ־קשה-ערף אתה	5Móz 8,3b למען הודעך כי לא על-הלחם לברו יחיה האדם כי על-כל-מוצא פייהוה יחיה האדם
--	--

A LXX a **כי** előjárósót 5Móz 9,6-ban érdekes módon mindkét esetben $\delta\tau\iota$ -val fordítja és így mindkét **כי** által bevezetett mondatot tárgymondatként értelmezi, vagyis úgy, ahogy mi 5Móz 8,3 vonatkozásában javasoltuk.

3. 5Móz 8,3 és 5Móz 8,2.16.17–18 kapcsolata

A fentiek alapján a 3. vers az 5Móz 8 legkésőbb keletkezett szövegrészének tekintendő, amely a már többszörösen bővített (végső) szövegre épít. Ezt a feltevést figyelembe kell vennünk, amikor meghatározzuk a 3. vers és közvetlen szövegkörnyezete közötti kapcsolatot.

A 3. vers a 2b₁ vers folytatását képezi és az abban szereplő célhatározói mellékmondatból (valamint a 16b α versből) a megalázás motívumát viszi tovább. A megalázást – annak eredeti jelentésétől eltérően – a pusztai vándorlás egy konkrét eseményére, a nép éheztetésére vonatkoztatja. Ugyanakkor megszólaltatja a 16a. vers motívumát is: a mannával történt megelégitést. A 3. vers a 17–18. versekből álló szakaszhoz szintén tartalmilag kapcsolódik. E rokonság felmutatása érdekében felvázoljuk e szövegrész legfontosabb mondanivalóit.

5Móz 8,17–18 elsőként arra a veszélyre figyelmeztet, amelyet az anyagi jólét rejt magában: a nép mindenét, amiye van, keze munkája és saját ereje gyümölcének (ועצם ידי כחי) tekinti és magának tulajdonítja, és így a szerzett vagyonát függetleníti JHVH-tól. Ezt követően a 18a. vers arra szólítja fel a népet, hogy ebben a helyzetben emlékezzék meg az Úrról, az ő Istenéről. E versrész teológiai mondanivalójában különös hangsúlyt kapnak az antropológiai aspektusok. Ezt bizonyítja a megelőző 17b. versben szereplő **כח** főnév ismételt megjelenése. A nép, amikor felismeri és elismeri, hogy az Úr ad neki erőt (**כח הוא הנתן לך**), azt is felismeri, hogy Ő az ő erejének döntő forrása (ld. a **הנתן** participiumot). Ezek a JHVH-ra és önmagára vonatkozó fel-

ismerések képessé teszik a népet arra, hogy helyesen viszonyuljon vagyonához, vagyis, hogy azt az Úrnak tulajdonítsa.

Hasonló gondolatok szólnak meg a 3. versben is. Kidomborításuk érdekében elsőnek a **לֶבֶד** jelentésének meghatározásával próbálkozunk. A fenti, a $3b\alpha_2\beta$ verssel kapcsolatos megfigyelések alapján úgy tűnik, hogy e kifejezés „csupán/csak” fordítása helytelen. Ezért a **לֶבֶד** kifejezésnek az „önmagával/különvéve”, a $3b\alpha$ vers **לֶבֶד הַלֶּחֶם** fogalmazásának pedig „a kenyér önmagában” fordítást javasoljuk. Ez a fordítás szemantikailag lehetséges, hiszen a **לֶבֶד** kifejezés az Ószövetség egyes helyein „különvéve” jelentéssel bír.³³ Következésképpen **לֶבֶד הַלֶּחֶם** valószínűleg a JHVH-tól elválasztott, függetlenített táplálékot jelöli. Arra az életfenntartásra gondolhatunk, amelyről az ember azt gondolja, hogy azt kizárólag saját erőfeszítése által biztosítja. A 17. vers a JHVH-tól függetlenített vagyonról beszél. A 3. és a 17. vers közötti tartalmi rokonságot azzal magyarázhatjuk, hogy az 5Móz 8,3 szerzője a szöveg megfogalmazásakor a 2., ill. a 16. vers mellett, amelyeknek motívumait kölcsönvette, a 17–18. versekből is ihletődött. Mondanivalója, az Úr egyoldalú önelköteleződése, valamint a 3. vers szerkezete arra enged következtetni, hogy ugyanazzal a szerzővel van dolgunk, akitől az 5Móz 9,1–6 teológiai traktátusa származik. Az 5Móz 8,3 és 9,6 közötti szerkezeti hasonlóságot felmutattuk fentebb. E két szöveg közötti tartalmi rokonság főleg szándékukban mutatkozik meg: a törvény teológiája mellé, amely JHVH üdvtetteit az engedelmességhez kötik, odahelyezik JHVH feltétel nélküli önelköteleződését és az abból fakadó üdvtetteket.³⁴

4. Az 5Móz 8,3 mondanivalója

A „JHVH minden ígértét” jelentő **כָּל-מוֹצֵא פִּי־יְהוָה** $3b\beta$ -versbéli kifejezést és a „kenyér önmagában”-t jelentő **לֶבֶד הַלֶּחֶם** $3b\alpha_2$ -versbéli fogalmazást egymással összefüggésbe állítja a két tárgymondat párhuzamos szerkezete. A következőkben megpróbáljuk kidomborítani ezt az összefüggést.

Az Úr feltétel nélküli önelköteleződése és a táplálék fölé-, illetve alárendelése a fenti megfigyelések miatt nem valószínű. A kettő közötti viszony meghatározásában segítségünkre lehet a 3b. vers és a 17–18. versek közötti, fentebb körvonalazott tartalmi közelség. A 17–18. versek a saját erőből szerzett és az embernek tulajdonított gazdagsággal az Úrtól jövő erőt és a neki tulajdonított gazdagságot állítja szembe. E gondolatmenet mintájára a $3b\alpha_2\beta$ vers azzal az eledellel, amelyet az emberi fáradozás eredményének tekintenek, azt az eledelt állítja szembe, amely a JHVH szövetségi hűségének megnyilatkozása – az Úrtól függetlenített kenyérral („a kenyér önmagában”) azt a kenyeret, amelyben JHVH minden ígérete megvalósul. Ily módon 5Móz 8,3b a táplálékot az Úr hűség megnyilatkozásának, JHVH gondoskodását a szövetség megvalósulásának tekinti, lehetővé téve ez által, hogy a szövetség megvalósulását ne csak a múlt üdveseményeiben, az Úr történelemben véghezvitt üdvtetteiben ismerjék fel, hanem JHVH-nak a természetben és az emberben végzett munkájában is.

Az eddigiekben főleg a 3b. vers célhatározói mellékmondatának tartalmára összpontosítottunk – arra a kérdésre, hogy mit akart JHVH népnek tudtára adni – és en-

³³ Vö. 1Móz 32,17; 43,32; 2Sám 10,8; 1Kir 18,6.

³⁴ Vejlóval ellentétben, *Das 5. Buch Mose*, 234., úgy véljük, hogy „DtrB állításával polemizáló” traktátus 5Móz 9,1–6 teológiailag – az 5Móz 8,2,4–6 törvény-teológiája miatt – nem az egész 5Móz 8,2–6-al, hanem csak a 3. verssel rokon.

nek következtében figyelmen kívül hagytuk a 3a. verset. A következőkben erre a versrészre figyelünk, amely azt mondja el nekünk, hogy *hogyan* részesíti az Úr az ő népét a fent megfogalmazott felismerésben.

A 3a. vers a megelőző 2b₁ (és a 16b_x) versből a megalázás és a megpróbálás motívumaiból csak a megalázás motívumát viszi tovább. Ez által figyelmen kívül hagyja a próba kiállításának és a nép bevalásának a gondolatát és az עֲנָה pi'él alakja által a státusvesztés kérdésére összpontosít.³⁵ Az Úr a pusztában olyan helyzetbe hozta az ő népét, amely nyilvánvalóvá tette teljes függőségét és annak lehetetlenségét, hogy önmagán segítsen. Elveszítette az önmagáról gondoskodni tudó nép státusát és az Úrtól függő nép státusába került. Az Úr, miután népét éhezettette, mannával elégitette meg azt. Am gondoskodásával nem szüntette meg a függőség állapotát. Ezt egyértelműen kifejezi a manna kettős jellemzése – אֲשֶׁר לֹא-יִדְעֶתָ וְלֹא יִדְעוּן אֲבֹתֶיךָ, amelyet nem ismertél sem te sem atyáid –, amely elmondja, hogy az isteni segítség az emberi tapasztalati világon kívülről jött. Az Úr a pusztai vándorlás státusvesztésének eme tapasztalatával akarta népét abban a felismerésben részesíteni, hogy az emberi élet alapja az emberen kívül, JHVH szabad, egyoldalú és feltétel nélküli (szövetséges) hűségében van.

Felhasznált irodalom

- Baltzer, Klaus: *Deutero-Jesaja*. (KAT X2), Gütersloh 1999.
- Botterweck, G. Johannes / Ringgren, Helmer: *TWAT III.*, Stuttgart 1982.
- Brunner, Helmut: Was aus dem Munde Gottes geht. In: *Vetus Testamentum* 8 (1958), 428–429.
- Christensen, Duane L.: *Deuteronomy 1–11*. Dallas 1991.
- Driver, S. R.: *A Critical and Exegetical Commentary on Deuteronomy*. Edinburgh 1903.
- Fabry, Heinz-Josef / Ringgren, Helmer: *TWAT VI.*, Stuttgart 1989.
- Jansen, H. Ludin: Ägyptische Religion. In: *Handbuch der Religionsgeschichte, Bd. 1*. Göttingen 1971.
- Kaiser, Otto: *Der Gott des Alten Testaments, Theologie des AT 3: Jahwes Gerechtigkeit*. Göttingen 2003.
- Kiss Jenő: Der Mensch lebt nicht vom Brot allein, sondern... In: *Vetus Testamentum* 68 (2008), 510–525.
- Kiss Jenő: Die vierte Konfession. In: *Spannweite. Theologische Forschung und kirchliches Wirken. Festgabe für Hans Klein zum 65. Geburtstag*. Bukarest 2005, 85–93.
- Leeuwen, Raymond C.: What Comes out of God's Mouth: Theological Wordplay in Deuteronomy 8. In: *Catholic Biblical Quarterly*. 47/1, 1985, 55–57.
- Labuschagne, C. J.: *Deuteronomium deel II*, POT. Nijkerk 1990.
- Liedke, Gerhard: *Gestalt und Bezeichnung alttestamentlicher Rechtssätze*. WMANT 39. Neukirchen-Vluyn 1971.
- Luz, Ulrich: *Das Evangelium nach Matthäus (Mt 1–7)*, Zürich ⁴1977.
- Rad, Gerhard von: *Das 5. Buch Mose. Deuteronomium* (ATD 8). Göttingen ⁴1983.
- Rad, Gerhard von: *Theologie des Alten Testaments, Bd. II*. München ⁸1984.
- Veijola, Timo: »Der Mensch lebt nicht vom Brot allein«. Zur literarischen Schichtung und theologischen Aussage von Deuteronomium 8. In: *Moses Erben. Studien zum Dekalog, zum Deuteronomismus und zum Schriftgelehrtentum*. Stuttgart 2000, 94–108.
- Veijola, Timo: *Das fünfte Buch Mose. Deuteronomium. Kapitel 1,1–16,17*. Göttingen 2004.
- Willis, John T.: „Man Does Not Live by Bread Alone“ In: *RestQ* 16 (1973), 141–149.

³⁵ Vö. Gerstenberger, E. S., עֲנָה szócikk, *TWAT VI*, Stuttgart 1989, 253. sk.